

РЕЦЕНЗІЯ  
на дисертаційну роботу  
«Пропедевтика наукового мовлення молодших школярів у дослідницькій  
діяльності в системі Малої академії наук України»,  
виконану Шевченко Іриною Миколаївною та подану на здобуття наукового  
ступеня доктора філософії в галузі знань  
01«Освіта/Педагогіка» за спеціальністю 011«Освітні і педагогічні науки»

Актуальність дослідження зумовлена низкою вагомих теоретичних і практичних чинників, що відповідають ключовими орієнтирам сучасної освітньої політики України та тенденціям міжнародної педагогічної практики. Згідно із Концепцією «Нова українська школа» та Державним стандартом початкової освіти, наголос у сучасній освіті робиться на формуванні в учнів дослідницької компетентності, критичного мислення й наукової грамотності з раннього віку. Наукове мовлення, будучи не лише результатом, а й інструментом пізнавальної діяльності, є важливою умовою реалізації цих цілей. Окрім того, міжнародний досвід (зокрема країн ОЕСР, Сінгапуру, Фінляндії, Канади) доводить ефективність раннього включення дітей у науково-дослідницький освітній контекст через пропедевтичні програми. Таким чином, розробка методики пропедевтики наукового мовлення молодших школярів у процесі дослідницької діяльності у системі Малої академії наук України виглядає не лише обґрунтованою, а й стратегічно необхідною.

Зауважимо, розвиток обдарованості в молодшому шкільному віці – актуальний напрям як вітчизняної, так і світової педагогічної науки. Оскільки мовлення тісно пов'язане з мисленням, то його наукова форма виступає базисом для інтелектуального розвитку та подальшої залученості учнів до дослідницької діяльності. У цьому контексті авторка дослідження пропонує ефективні педагогічні умови, а також апробовану методику, що мають вагоме практичне значення й потенціал масштабування.

Отже, дисертаційна робота відповідає викликам часу, міжнародним підходам, що втілюються в українську освітню практику, а також надає вагомий внесок у розвиток педагогічної науки та практики щодо формування наукового мовлення молодших школярів.

Виходячи з обґрунтованої актуальності проблеми дослідження, авторкою чітко сформульовано мету, конкретизовано п'ять основних завдань дослідження, визначено його об'єкт і предмет. Зауважимо, мета і завдання дослідження відповідають поставленій проблемі; об'єкт і предмет дослідження чітко розмежовані, взаємопов'язані, логічно узгоджені з метою, завданнями, гіпотезою та методикою дослідження; завдання визначають структуру і зміст виконаного дослідження, вказують на шляхи вирішення проблеми, знаходять своє тлумачення у висновках.

Усі три розділи дисертаційної роботи структурно логічні, змістовно пов'язані між собою та послідовно реалізують сформульовану мету дослідження. Відповідність між метою, завданнями й змістом роботи є чіткою й методологічно обґрунтованою.

Текст дисертаційної роботи вирізняється високим рівнем логічної та наукової обґрунтованості. Основні поняття дослідження чітко визначено, а їх

зміст аргументовано через аналіз педагогічних, психологічних та лінгвістичних джерел, порівняння із міжнародною практикою, урахування вікових та когнітивних особливостей дітей молодшого шкільного віку, відображення державної освітньої політики. Обґрунтування педагогічних умов, принципів та методики пропедевтики наукового мовлення, критеріїв та показників оцінювання тощо базується не на декларативних судженнях, а на системному аналізі відповідної наукової літератури, а також на результатах експериментального дослідження авторки. Таким чином, текст дисертаційної роботи демонструє належний рівень наукової обґрунтованості, що відповідає вимогам до робіт на здобуття ступеня доктора філософії.

Змістове опрацювання першого завдання дисертаційного дослідження («дослідити в лінгвістичній, психолого-педагогічній та педагогічній теорії і практиці стан розроблення проблеми розвитку наукового мовлення молодших школярів у працях вітчизняних і зарубіжних науковців») відображено в першому розділі дисертації, який має три підрозділи, що узгоджено охоплюють три заявлені компоненти: лінгвістичний, психолого-педагогічний та педагогічний. Аналіз джерел є повним, системним, критичним, міждисциплінарним і логічно спрямованим на розкриття обраної проблематики. Узагальнення результатів попередніх досліджень носить творчий і конструктивний характер, демонструє наукову самостійність та глибоке занурення в тему. Огляд наукових джерел широкий, сучасний і фаховий, авторка коректно інтегрує психологічні теорії та лінгвістичний аспект в педагогічну площину. Окрім того, авторка не лише констатує, а й інтерпретує ідеї відповідно до своєї дослідницької мети. Це дозволяє конкретизувати поняття «наукове мовлення учнів», «наукове мовлення молодших школярів» та розкрити поняття «пропедевтика наукового мовлення молодших школярів» (друге завдання дисертаційного дослідження).

Дисертантка виокремлює поняття «наукове мовлення учнів» як вид мовленнєвої діяльності, що реалізується шляхом коректного використання наукової термінології й наукового стилю комунікації відповідно до вікових особливостей учнів. Це визначення логічно випливає з аналізу наукових джерел і побудоване на сучасних уявленнях про наукову грамотність учнів, має концептуальну чіткість і відповідає функціям наукового мовлення в освітньому процесі.

І. М. Шевченко справедливо акцентує увагу на тому, що мовлення учнів молодшої школи має власні вікові особливості, і тому потребує окремого поняттєвого уточнення. Вона пропонує розглядати «наукове мовлення молодших школярів» як «специфічний вид мовленнєвої діяльності, що формується в процесі навчання, і характеризується використанням адаптованої наукової лексики, прагненням до логічного та об'єктивного викладу думок, а також здатністю до елементарного опису, пояснення та представлення результатів власного дослідницького досвіду відповідно до вікових можливостей учнів». Зауважимо, обґрунтоване визначення має важливу методологічну цінність, оскільки підкреслює розвитковий характер мовлення (воно не задане наперед, а формується в процесі цілеспрямованої педагогічної дії), передбачає зв'язок між мовленням і дослідницькою діяльністю та враховує доступний рівень складності і потребу в адаптації наукової лексики.

Центральним поняттям у дисертаційного дослідження є «пропедевтика наукового мовлення», яке дослідниця вводить у науковий обіг як спеціально організовану початкову, підготовчу педагогічну систему, спрямовану на: формування у молодших школярів базових мовних, мовленнєвих, когнітивних і дослідницьких умінь; створення умов для поступового опанування логіки, структури, стилю наукового мовлення; розвиток здатності до наукової комунікації на рівні, відповідному до вікових можливостей.

Розв'язання третього завдання зосереджене у другому розділі дисертаційної роботи, де авторка аналізує концептуальні підходи до визначення педагогічних умов, виокремлює сукупність умов, необхідних для реалізації пропедевтики наукового мовлення саме у контексті дослідницької діяльності та пов'язує ці умови з конкретним освітнім середовищем – Дитячою академією «Футурум» у системі МАН України.

І. М. Шевченко обґрунтовує організаційно-педагогічні та дидактичні умови пропедевтики наукового мовлення у дослідницькій діяльності молодших школярів контексті дослідницької діяльності МАН України. До першої групи авторкою віднесено: створення освітнього середовища з урахуванням матеріально-технічної складової; залучення викладачів-науковців до освітнього процесу; підвищення кваліфікації викладачів «Футурум»; програмно-методичне забезпечення освітнього процесу; забезпечення взаємозв'язку аудиторних занять із заняттями за межами закладу освіти; організація освітнього процесу за методикою дослідницького навчання; розбудова розвивального мовленнєвого середовища. У свою чергу, дидактичні умови окреслюються як «теоретичні засади, на основі яких розробляються організаційні форми і методи та добираються засоби реалізації змісту пропедевтичної підготовки учнів до дослідницької діяльності, представлення її результатів, достатні для забезпечення її ефективності».

Зауважимо, авторка не просто називає умови, а виводить їх логічно з аналізу природи досліджуваного явища, освітнього контексту та психологічних особливостей молодших школярів. Окрім того, педагогічні умови не залишаються декларативними, а реалізуються у формульованому експерименті через конкретну методику. Авторкою описано механізми впровадження виокремлених педагогічних умов, як то: типи завдань, ролі педагога, організація комунікативних ситуацій, структура занять тощо. Наявність такого зв'язку між теорією й практикою підвищує доказовість запропонованих умов. Таким чином, запропоновані педагогічні умови не тільки чітко сформульовані й мають теоретичну обґрунтованість і концептуальну узгодженість, а й відображають специфіку роботи з молодшими школярами саме в умовах дослідницької діяльності в МАН України, відповідають сучасним освітнім підходам і принципам та забезпечені механізмами реалізації у практичній площині.

Четверте завдання дисертаційного дослідження (визначити критерії, показники, рівні розвитку наукового мовлення учнів 3-4 класів) безпосередньо реалізується у логічному зв'язку із попередніми теоретичними положеннями щодо структури наукового мовлення та його специфіки у молодшому шкільному віці. Дисертантка запропонувала три інтегральні критерії, які відображають ключові компоненти формування наукового мовлення:

- мовно-мовленнєвий критерій – система вимог та оцінювальних параметрів, що стосуються використання мови в різних ситуаціях спілкування на дослідницьких заняттях;
- текстоцентричний критерій – підхід до аналізу текстів (наукових), який ставить у центр уваги сам текст, його структуру, мовні особливості та змістове наповнення й базується на тому, що текст є самодостатнім цілим, який можна досліджувати, він є зразком і фундаментом у розвитку мовлення (наукового);
- когнітивно-дослідницький критерій – відображає здатність учня до дослідницької діяльності, роботи з інформацією.

До кожного з виділених критеріїв авторкою подано конкретні, операціоналізовані показники та визначено рівні сформованості відповідних умінь: високий (достатній), середній і низький. Зауважимо, визначення критеріїв, показників та рівнів їх прояву ґрунтується на глибокому теоретичному аналізі й емпіричних даних, враховує вимоги освітніх стандартів, концепцію розвитку мовлення в НУШ, а також зарубіжні підходи до оцінювання академічної мовленнєвої діяльності. А розроблені дисертанткою інструменти є інноваційними в контексті пропедевтики наукового мовлення саме в молодшому шкільному віці.

П'яте завдання передбачало розробку, апробацію та експериментальну перевірку методики пропедевтики наукового мовлення молодших школярів. Авторкою запропоновано цілісну методику пропедевтики наукового мовлення, яка є практичним втіленням теоретичних положень, викладених у попередніх розділах дисертаційної роботи. Методика має чітко визначені мету (формування умінь наукового мовлення молодших школярів); завдання (формування мовних, мовленнєвих, когнітивних, дослідницьких умінь); змістовну та технологічну складові (систему організаційно-педагогічних та дидактичних умов, методів та доцільних дидактичних засобів, прийомів й методів); методологічну основу (принципи пропедевтики наукового мовлення молодших школярів; особистісно-орієнтований, когнітивний, креативний, компетентнісний, комплексний, текстоцентричний, дослідницький та комунікативний підходи), а також форму поетапної реалізації (організаційний, мотиваційний, теоретичний, практичної діяльності, узагальнення та усвідомлення знань, рефлексії). Варто відмітити, методика розроблена як адаптивна й дидактично гнучка, з урахуванням вікових можливостей учнів 3–4 класів.

Дисертанткою було розроблено програму педагогічного експерименту, яка охоплювала власне розробку методики пропедевтики наукового мовлення молодших школярів; розроблення, апробацію, експертне оцінювання й коригування матеріалів для проведення діагностувального анкетування на констатувальному і формувальному етапах експерименту; організацію і проведення констатувального експерименту; організацію і проведення формувального експерименту. Аналіз результатів діагностувального анкетування учасників до та після експерименту показав ефективність розробленої методики пропедевтики наукового мовлення молодших школярів.

Отже, можна констатувати, що при виконанні дисертаційного дослідження І. М. Шевченко досягла поставленої мети, реалізувавши всі завдання, вдало використавши наукові методи обробки інформації, експериментально отриманих даних, обґрунтування результатів тощо. Висновки до кожного з

розділів, як і загальні висновки дисертаційної роботи, повністю відповідають сформульованим завданням дослідження, логічно завершують виклад теоретичних і практичних результатів, структуровані за змістом і демонструють узгодженість між завданнями, метою та отриманими результатами.

Розроблені дисертанткою теоретичні положення, практичні розробки і рекомендації повно відображені в чотирнадцяти одноосібних публікаціях, з них чотири статті у фахових виданнях України категорії В, які внесено до бази даних index copernikus, одинадцять статей і тез в матеріалах всеукраїнських і міжнародних конференцій; чотири авторські методичні розробки, які увійшли до видань двох навчально-методичних посібників та двох навчальних програм з позашкільної освіти.

Загальний обсяг дисертації становить 375 сторінок, основний зміст 217 сторінок. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів основної частини, поділених на підрозділи, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

Бібліографічний опис літературних джерел містить достатню кількість вітчизняних та зарубіжних робіт (358 найменувань, з них 66 – іноземною мовою), доречно використаних в аналітичній роботі дисертантки, теоретичних узагальненнях та практичних напрацюваннях. Достовірність і доцільність використаних джерел інформації не викликає сумнівів, що також підтверджує самостійність положень висловлених авторкою дослідження.

Загальне оцінювання тексту дисертаційного дослідження, запропонованої методики, зроблених висновків дає можливість стверджувати, що дисертація І. М. Шевченко є самостійно виконаним науковим дослідженням із дотриманням етичних стандартів доброчесності. Запропоновані ідеї, наукові положення, методика пропедевтики наукового мовлення молодших школярів у процесі дослідницької діяльності у системі Малої академії наук України, представлені в роботі, отримано авторкою особисто і складають основу для подальшого вивчення означеної наукової проблеми.

### **Зауваження до дисертаційної роботи**

1. На думку авторки, майбутні дослідження можуть передбачати вивчення питань підготовки педагогів до впровадження методики пропедевтичної роботи з формування когнітивно-мовленнєвих умінь молодших школярів у дослідницькій діяльності з використанням дидактичної наочності (стор. 327-528). Утім, доцільно повніше і ширше визначити напрями чи проблеми подальших досліджень у контексті зазначеної теми, що слугувало б продовженням наукових пошуків, зокрема пов'язаних з розвитком наукового мовлення здобувачів освіти на різних ступенях навчання, дослідженням форм, методів чи технологій розвитку наукового мовлення в закладах освіти різних видів.

2. Термін «пропедевтика» подано авторкою у власному трактуванні, проте варто ширше обґрунтувати його методологічний статус у контексті початкової освіти, зокрема, чіткіше відмежувати пропедевтику від підготовки або навчання загалом.

3. У другому розділі дисертаційної роботи практичні приклади реалізації методики подано вибірково, здебільшого в узагальненій формі. Доцільно було б

представити повніше зразки занять, типові ситуації або мовленнєві продукти учнів.

4. Зауважимо також обмежену кількість статистичних методів, використаних дисертанткою: у роботі використано здебільшого описову статистику (порівняння відсотків, динаміки рівнів сформованості, графічне представлення даних) й відсутній аналіз статистичної значущості відмінностей між контрольними та експериментальними групами, не вказано довірчих інтервалів.

5. У формуальному експерименті було б доцільно вказати, яким чином контролювались (якщо контролювались) зовнішні впливи (наприклад, участь дітей у мовленнєвих конкурсах, гуртках, родинне середовище тощо), що могли позначитися на результатах.

Викладені зауваження не знижують наукової та практичної цінності дослідження, мають уточнювальний або рекомендований характер.

За результатами аналізу тексту дисертації І. М. Шевченко «Пропедевтика наукового мовлення молодших школярів у дослідницькій діяльності в системі Малої академії наук України» та опублікованих нею робіт можна зробити висновок, що дослідження є завершеним. У ньому висвітлено нові наукові результати, що характеризуються вагомою теоретичною і практичною значущістю.

Дисертація повністю відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (з наступними змінами) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022, а її авторка Ірина Миколаївна Шевченко заслуговує присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки».

Рецензентка:

кандидат педагогічних наук,  
старший дослідник,  
завідувач відділу діагностики обдарованості  
Інституту обдарованої дитини НАПН України

М. Ю. Мельник